

Για το βιβλίο του Γιάννη Ιμβριώτη, *Η φιλοσοφία του Καντ - Μαρξιστική θεώρηση*

Το κείμενο που ακολουθεί επιχειρεί μια συνοπτική, κριτική παρουσίαση του βιβλίου του Γιάννη Ιμβριώτη που έχει τον τίτλο *Η φιλοσοφία του Καντ* και υπότιτλο «Μαρξιστική θεώρηση».

Το μικρό αυτό βιβλίο, των ενενήντα σελίδων, που εκδόθηκε στα 1974, από τις Εκδόσεις Διογένης, επιχειρεί μια συνοπτική εισαγωγή στη φιλοσοφική σκέψη του γερμανού φιλοσόφου του 18ου αιώνα και την αξιολόγησή της από μαρξιστική σκοπιά. Εκδόθηκε με αφορμή τα διακόσια πενήντα χρόνια από τη γέννηση του Καντ, τον οποίο ο Ιμβριώτης χαρακτηρίζει, στο εισαγωγικό του σημείωμα, ως έναν από τους μεγαλύτερους φιλοσόφους των νεότερων χρόνων.

Το βιβλίο του Ιμβριώτη για τον Καντ διαιρείται σε τέσσερα κεφάλαια. Το πρώτο και εκτενέστερο παρουσιάζει τη Γνωσιολογία του Καντ, το δεύτερο την Ηθική, το τρίτο την Αισθητική και Τελεολογία και το τελευταίο προβαίνει σε μια γενική αξιολόγηση της φιλοσοφίας του Καντ.

Όπως αναφέρει στο εισαγωγικό του σημείωμα ο Ιμβριώτης, ο Καντ δεν προβάλλει ξαφνικά στην πνευματική κονίστρα, ολωσδιόλου πρωτότυπος και αυτόνομος, Επηρεάζεται με το δικό του τρόπο από τα φιλοσοφήματα των άγγλων εμπειρικών φιλοσόφων Μπέρκλεϋ και Χιουμ και ενθαρρύνεται να κρίνει τις προηγούμενες φιλοσοφικές δοξασίες της εποχής του. Οι δυο άγγλοι φιλόσοφοι ξεκινούσαν από τα αισθήματα, τα οποία θεωρούσαν ως τη μοναδική πηγή της ανθρώπινης γνώσης. Βεβαίωναν μόνο ό,τι υπάρχει στα αισθητηριακά δεδομένα.

Ο Καντ, όμως, δεν θεωρεί τα αισθήματα, την αισθητικότητα (Sinnlichkeit), ως τη μόνη πηγή. Εκτιμά την εμπειρία, τη λογαριάζει μάλιστα ως συστατικό στοιχείο για τη γνώση, όμως δεν περιορίζεται εκεί. Πιστεύει ότι τα φαινόμενα γινώσκονται μέσα από μορφές που διαθέτει από τα πριν το υποκείμενο της γνώσης. Οι απριωρικοί όροι που διαμορφώνουν τα αισθητά δεδομένα είναι οι μορφές της καθαρής εποπτείας (ο χώρος και ο χρόνος), οι κατηγορίες, σχήματα, βασικές αρχές, και μάλιστα το «εγώ», η «κατάληψη» και η «συνείδηση καθόλου».

Ο Καντ, προσπαθώντας να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ ρασιοναλισμού και εμπειρισμού, επιχειρεί ένα συνδυασμό περιεχομένου και μορφής, απολυτοποιώντας όμως τη μορ-

φή. Το περιεχόμενο δεν το δημιουργεί η συνείδηση, προέρχεται από την επίδραση των πραγμάτων που είναι καθαυτά, πάνω στις αισθήσεις. Η μορφή, όμως, είναι καθαρά υποκειμενική. Τα αισθητά δεν μένουν ανεπηρέαστα, αλλά διαμορφώνονται από όλα τα απριοδικά στοιχεία. Με αυτόν τον τρόπο κατορθώνεται, κατά τον Καντ, η γνώση του κόσμου από το ανθρώπινο πνεύμα.

Όπως τονίζει ο Ιμβριώτης, ο Καντ δέχεται μεν την ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου, των πραγμάτων που επιδρούν στα αισθητήρια όργανα και προκαλούν στη συνείδηση τα αισθήματα. Αναγνωρίζει άρα, όπως και ο διαλεκτικός υλισμός, την ύπαρξη του εξωσυνειδησιακού πραγματικού. Όμως το βασικό χαρακτηριστικό στη φιλοσοφία του Καντ έγκειται αλλού. Στη γνωσιοθεωρία του ξετάζονται και κρίνονται οι γνωστικές ικανότητες του ανθρώπου και θεωρούνται γνώσιμα μόνο τα φαινόμενα, όχι τα πράγματα καθαυτά, όπως είναι στην πραγματική τους φύση, αλλά όπως μας εμφανίζονται στη συνείδηση. Τα καθαυτά υπάρχουν βέβαια, αλλά μας είναι και θα είναι καταρχήν άγνωστα. Γνωρίζουμε μόνο το φαινόμενο του, δηλαδή τον τρόπο που οι αισθήσεις μας ερεθίζονται από τούτο το άγνωστο κάτι. Η διάνοια, λοιπόν, με το να αποδέχεται φαινόμενα, μας λέει ο Καντ, ομολογεί και την ύπαρξη πραγμάτων που είναι καθαυτά. Ο Καντ θεωρεί αντικείμενο της γνώσης μόνο το φαινόμενο, όχι το «καθαυτό ή νοούμενο». Το πρώτο βρίσκεται «εντεύθεν» και μας είναι προσιτό, το δεύτερο «εκείθεν» και είναι υπερβατικό (transzedent). Ο διχασμός αυτός σε φαινόμενα και πράγματα καθαυτά, μας λέει ο Ιμβριώτης, είναι ένα βασικό συστατικό της καντιανής γνωσιοθεωρίας. «Και μόνο σ' αυτό το διχασμό να περιοριστούμε, πρέπει να αναγνωρίσουμε τον αγνωστικισμό, όσο και αν αυτός διαφέρει από τον προηγούμενο των δύο άγγλων φιλοσόφων που αναφέραμε» (του Χιουμ και του Μπέρκλεϋ).

Άλλοι φιλόσοφοι, μας λέει ο Καντ, δέχονται ότι η ανθρώπινη γνώση κατευθύνεται στα αντικείμενα, εκείνος όμως αντιστρέφει: τα πράγματα κατευθύνονται, προσαρμόζονται στην ανθρώπινη γνώση. Μ' αυτόν τον τρόπο κάνει μια ανατροπή σαν εκείνη του Κοπέρνικου, όπως λέει ο ίδιος ο Καντ. Το ανθρώπινο πνεύμα, μέσα από τα απριοδικά στοιχεία που διαθέτει, διαμορφώνει, «κατασκευάζει» τα αντικείμενα στη γνώση. Αυτή είναι η επαναστατική ανατροπή. Καταλήγει στο «κατασκευάζει», που φτάνει στις μέρες μας να χαρακτηρίζει μια ολόκληρη σχολή ερμηνευτικής φιλοσοφίας. Τον «κονστрукτιβισμό». «Ο λόγος αντιλαμβάνεται εκείνο που ο ίδιος παράγει με το δικό του σχεδιασμό», μας λέει ο Καντ. «Δεν αντλεί από τη φύση η διάνοια τους νόμους της (από τα πριν), αλλά τους υπαγορεύει σ' αυτή».

Μολαταύτα, ο Καντ μιλάει για «αντικείμενο» και «αντικειμενική γνώση». Σύμφωνα με τη διδασκαλία του, αντικείμενο δεν είναι ό,τι είναι ανεξάρτητο από τη συνείδηση μέσα στον κόσμο και υπάρχει χωρίς αυτή, αλλά εκείνο που μπαίνει ας πούμε μέσα στα δικά της πλαίσια και διαμορφώνεται, που είναι «αντικείμενο στη γνώση». Αντικειμενικότητα είναι ό,τι καθορίζεται με αναγκαίο τρόπο από τα απριοδικά στοιχεία. Βέβαια, ο Καντ διαλαλεί ότι για την αντικειμενική γνώση απαραίτητο είναι και το αισθητό, το εμπειρικό δεδομένο. Αλλά και αυτό «διαθλάται» μέσα από εκείνα τα υποκειμενικά στοιχεία.

Δίχως άλλο, ο υποκειμενισμός του Καντ διαφέρει από τον ψυχολογικό υποκειμενισμό του Μπέρκλεϋ, που δίδασκε ότι το μόνο πραγματικό είναι τα αισθήματα του ανθρώπου, ότι τίποτε δεν υπάρχει έξω που να αντιστοιχεί σ' αυτά, ότι όλος ο κόσμος αίρεται μέσα στο εγώ του. Ο Καντ, αν και δέχεται την πραγματική ύπαρξη των νοουμένων και μάλιστα

την επίδρασή τους πάνω στα αισθητήρια όργανα, όμως τα κηρύττει απροσπέλαστα στη γνώση. Αρνείται την αντανάκλαση των πραγμάτων του κόσμου στη συνείδηση του ανθρώπου και την αληθινή αντικειμενική γνώση, όπως την εννοεί η υλοκρατική διαλεκτική αντίληψη και όχι ο ίδιος.

Τα πράγματα που γίνονται συνειδητά, η φύση ολόκληρη ως αντικείμενο στη γνώση, δεν είναι τίποτε το χαοτικό, αλλά παρουσιάζουν νομοτέλειες. Όμως αυτές οι νομοτέλειες, σύμφωνα με τον Καντ, δεν είναι στην ανεξάρτητη δομή του φυσικού κόσμου, αλλά στην ίδια την ικρή του πνεύματος. Τούτο νομοθετεί. Τούτο συνθέτει, ενοποιεί τα πολλαπλά δεδομένα των αισθήσεων και διαμορφώνει όχι την καθαυτή φύση, αλλά εκείνη που γίνεται αντικείμενο στη γνώση. Οι γενικοί νόμοι της είναι νόμοι του πνεύματος. Η διάνοια αναγνωρίζει μέσα στη φύση τη νομοτέλεια εκείνη που, στηριζόμενη στα απριορικά στοιχεία της αισθητικότητας και στα δικά της, έχει θέση η ίδια μέσα σ' αυτή. Ο νόμος, λ.χ., της αιτιότητας έχει γενική, αναγκαία, «αντικειμενική» σημασία, όχι επειδή κάθε αποτέλεσμα στον κόσμο τον ανεξάρτητο από τη συνείδηση προέρχεται από μια αιτία, αλλά επειδή η διάνοια συνάπτει τα αισθητά δεδομένα με τις δικές της, τις από τα πριν έννοιες, όπως θέλει η κοπερνίκεια ανατροπή.

Και ο Χιουμ αρνείται την πραγματικότητα του αιτιακού δεσμού, τον θεωρεί μόνο ως υποκειμενικό συνειρμό στη συνείδηση του ανθρώπου που παρατηρεί δυο διαδοχικά φαινόμενα. Οι δυο φιλόσοφοι διαφέρουν, βέβαια, όμως συναντιούνται. Στο σημείο αυτό ο Ιμβριώτης παραθέτει ένα απόσπασμα από το έργο του Λένιν *Υλισμός και εμπειριοκριτισμός*, που αναφέρει ότι: «Η διαφορά ανάμεσα στις διδασκαλίες για την αιτιότητα του Καντ και του Χιουμ είναι μια δευτερότερη διαφορά ανάμεσα σε δυο γνωστικιστικές που συμφωνούν σε ένα ουσιαστικό, στην άρνηση της αντικειμενικής νομοτέλειας του φυσικού κόσμου» (σελ. 160).

Όμως ο Ιμβριώτης αμέσως στη συνέχεια συμπληρώνει με ένα απόσπασμα από τα *Προλεγόμενα* του Καντ, όπου ο τελευταίος ορίζει τη φύση με τον ακόλουθο τρόπο: «Φύση είναι η ύπαρξη των πραγμάτων, όσο αυτή η ύπαρξη διορίζεται από γενικούς νόμους. Αν φύση σήμαινε την ύπαρξη πραγμάτων που είναι καθαυτά, δεν θα μπορούσαμε ποτέ να τη γνωρίσουμε ούτε από τα πριν ούτε από τα ύστερα» (*Προλεγόμενα*, παρ. 14 και 36). Εδώ πρόκειται κυρίως για την τάξη, την κανονικότητα σύμφωνα με καθολικούς νόμους· δηλαδή η φύση αντικρίζεται από μορφική άποψη (*formaliter*), ενώ φύση θεωρούμενη «*materialiter*» θα σήμαινε «το σύνολο όλων των αντικειμένων της εμπειρίας» (παρ. 16). Εδώ τονίζεται το αντικείμενο, δηλαδή η φύση ως υλική ύπαρξη που γίνεται αισθητή στη συνείδηση, που είναι εμπειρικό φαινόμενο, αλλά πάνω σ' αυτό εφαρμόζονται τα απριορικά στοιχεία. Με άλλα λόγια, λογαριάζεται η πραγματική ύπαρξη, αλλά αυτή αναφέρεται στα φαινόμενα, όχι στα πράγματα καθαυτά και διαμορφώνεται από το πνεύμα.

Στο βασικό ερώτημα «ποια είναι η σχέση ανάμεσα στην ύλη και τη συνείδηση», μας λέει ο Ιμβριώτης ότι ο Καντ δίνει τα πρωτεία στη συνείδηση, υιοθετώντας το φορμαλισμό, τον απριορισμό και τον γνωστικισμό.

Για να κάνει καλύτερα κατανοητά αυτά τα γνωρίσματα, ο Ιμβριώτης προχωρεί σε σύγκριση της διαλεκτικής υλοκρατικής αντίληψης με την καντιανή, με παράδειγμα τις κατηγορίες της ανθρώπινης νόησης. Ο Καντ, μας λέει ο Ιμβριώτης, δεν αντικρίζει τις κατηγορίες σαν απεικασματα του αντικειμενικού κόσμου στο ανθρώπινο πνεύμα, αλλά τις θεωρεί

με τρόπο ολωσδιόλου υποκειμενικό και ιδεαλιστικό, σαν από τα πριν μορφές, σαν «αληθινές αρχέτυπες έννοιες της καθαρής διάνοιας». Και γι' αυτόν το λόγο δεν ζητεί να τις αυναγάγει από τα πράγματα, από τις λειτουργίες που υπάρχουν μέσα στον αντικειμενικό υλικό κόσμο, αλλά στρέφεται στην «καθαρή διάνοια». Έτσι, μας παρουσιάζει έναν πίνακα κατηγοριών που είναι ολωσδιόλου τεχνητός. Τις θεωρεί σαν από τα πριν απαραίτητους όρους για τη γνώση κάθε εμπειρίας, γιατί η διάνοια μόνο με τη βοήθειά τους μπορεί να πετύχει μια σύνθεση των σκόρπιων εποπτικών δεδομένων μέσα στη συνείδηση. Με άλλα λόγια, η σύνδεση στα διάφορα φαινόμενα δεν προσδιορίζεται απ' αυτά τα ίδια τα αντικείμενα, αλλά επιβάλλεται από υποκειμενικές, από τα πριν μορφές: «η διάνοια νομοθετεί».

Η διαλεκτική υλοκρατική φιλοσοφία, μας λέει ο Ιμβριώτης, δεν δέχεται το χωρισμό των κατηγοριών από την αντικειμενική πραγματικότητα. Σύμφωνα μ' αυτή, οι κατηγορίες είναι πολλές, ούτε δέκα, όπως λέει ο Αριστοτέλης, ούτε δώδεκα, όπως λέει ο Καντ. Έχουν αντικειμενική βάση και αντικειμενικό περιεχόμενο. Δεν είναι από τα πριν μορφές της καθαρής διάνοιας, αλλά διαμορφώνονται από τη συστηματική γενίκευση που κάνει το ανθρώπινο πνεύμα. Μέσα στην πράξη κατορθώνει ο άνθρωπος να βρίσκει τα κοινά γνωρίσματα στα πράγματα, στις λειτουργίες, να αφαιρεί, να γενικεύει και να διαμορφώνει έννοιες. Από το συγκεκριμένο προχωρεί στο αφηρημένο, μα δεν στέκει εκεί, αλλά στρέφεται πάλι πίσω στο συγκεκριμένο, που τώρα το πλουτίζει, το βαθαίνει, το γνωρίζει πιο ουσιαστικά.

Συνεχίζοντας ο Ιμβριώτης την επιχειρηματολογία του, παραπέμπει πάλι στο Λένιν, που σημειώνει σχετικά: «Η πραχτική δραστηριότητα του ανθρώπου έπρεπε δισεκατομμύρια φορές να οδηγήσει τη συνείδηση των ανθρώπων στην επανάληψη των διαφορών λογικών σχημάτων, για να μπορέσουν να πάρουν αυτά τα σχήματα τη σημασία αξιωμάτων». Έτσι, οι κατηγορίες προβάλλουν ως έτοιμες μορφές που αγκαλιάζουν πολλά φαινόμενα. «Είναι σαν κομβικά σημεία στο δίκτυ, που βοηθούν να το γνωρίσουμε και να το εξουσιάσουμε». Αν προβάλλουν όμως έτοιμες, η γένεσή τους είναι ιστορική. Γεννιούνται από την εμπειρία, από την πράξη μέσα στην ιστορία της ανθρωπότητας και, σαν απεικασματα που είναι του αντικειμενικού πραγματικού, δεν είναι απλά βοηθητικά μέσα, αλλά η «έκφραση της νομοτέλειας που κρατεί στη φύση και στον άνθρωπο» (πάλι παράθεμα από τον Λένιν, *Nachl.*, σελ. 7). Με άλλους λόγους, υπάρχει εδώ μια σύμπτωση του είναι και του νοείν. Ο Λένιν τονίζει αυτή τη σύμπτωση και αναφέρει, μάλιστα, ένα ανάλογο χωρίο του Αριστοτέλη: «Οσαχώς γαρ λέγεται τοσαυταχώς το Είναι σημαίνει» (δηλαδή, οι κατηγορίες δηλώνουν τους διάφορους τρόπους του είναι — μεταφ. Δ7, 1017. 23).

Συνεχίζοντας ο Ιμβριώτης τη μαρξιστική αποτίμηση της γνωσιολογίας του Καντ, μας λέει ότι «η εύρεση της αλήθειας είναι μια ολόκληρη διαδικασία». Δεν πρόκειται για καμιά αποκάλυψη που γίνεται με υπερφυσικό τρόπο στο ανθρώπινο πνεύμα. Η εικόνα του κόσμου που μας δίνει η επιστήμη ολοένα δουλεύεται, αλλάζει κάθε τόσο, γιατί είναι συνάρτηση της ιστορικής εποχής, των εννοιών, των κατηγοριών κ.λπ. που έχουν διαμορφωθεί μέσα στην κοινωνική πράξη, δηλαδή των γνώσεων που διαθέτει κάθε φορά ο άνθρωπος. Όμως ανταποκρίνεται όλο και περισσότερο στο πραγματικό. Ολοένα το «καθαυτό», δηλαδή το απρόσιτο τάχα στη γνώση, γίνεται «προς ημάς», δηλαδή γνωστό. Οι παλαιότερες θεωρίες δεν είναι αυθαίρετες, βολικά μόνο κατασκευάσματα — χωρίς αυτές θα ήταν ακατόρθωτη η πορεία προς τα εμπρός. Η ευκλείδεια γεωμετρία, η κλασική μηχανική, οι νεότερες θεωρίες

του Ρήμαν, του Λομπασέφσκι, η καθεμιά τους έχει την αξία της, δεν πιάνει όλο το χώρο που φιλοδοξεί, μα πάντα ισχύει, είναι μια ειδική περίπτωση μέσα σε μια πολύ γενικότερη και μεταβαλλόμενη διαλεκτικά αντίληψη του κόσμου.

Κάθε επιστημονική θεωρία που μας αποκαλύπτει νέες ιδιότητες των πραγμάτων, που μας βοηθά στην πράξη, είναι μια νοητική δομή που ανταποκρίνεται σε κάτι πραγματικό. Η διάνοια προσπαθεί από το φαινόμενο να εισδύσει στην ουσία του, πορεύεται από το εποπτικά αισθητό προς την αφαίρεση, διατυπώνει γενικούς νόμους, χρησιμοποιεί μαθηματικούς τύπους που εκφράζουν, αν και είναι αφηρημένοι, πολύ βαθύτερα το πραγματικό, συλλαμβάνει σχέσεις, ολότητες. Οπλισμένος ο άνθρωπος μ' αυτή τη γνώση, αντικρίζει τώρα αλλιώς το εποπτικό αισθητό, το βάζει μέσα σε ολότητα, το γενικεύει, το ατενίζει βέβαια ως συγκεκριμένο, αλλά ως ένα «καθολικό συγκεκριμένο», κατά τη διατύπωση του Χέγκελ, δηλαδή πλουτισμένο με ουσιαστικά γνωρίσματα.

Κάνοντας ο Ιμβριώτης όλη αυτή την παρέμβαση στη μαρξιστική γνωσιοθεωρία, συμπεραίνει ότι «η αγωνιστική πορεία προς την αλήθεια, η ολοένα προχωρητική κατάχτησή της, δεν έχει καμιά σχέση με τον αγνωστικισμό και τον υποκειμενικό ιδεαλισμό του Καντ. Στη διαλεκτική αντίληψη δεν υπάρχει καμιά άρνηση για τις δυνατότητες που έχει το ανθρώπινο πνεύμα να γνωρίζει όλο και πιο πολύ και πιο βαθιά τον κόσμο και τον ίδιο τον εαυτό του. Δεν υπάρχει κανένας χωρισμός σε φαινόμενα και σε πράγματα καθαυτά, που είναι καταρχήν άγνωστα. Τούτα γίνονται ολοένα μπροστά με την ιστορική ανάπτυξη της ανθρωπότητας, αλλά η γνώση ποτέ δεν τερματίζεται, γιατί ο κόσμος είναι άπειρος».

Συνοψίζοντας τη γνωσιοθεωρία του Καντ, συνάγει ο Ιμβριώτης το ακόλουθο γενικό πόρισμα: Οι δυο πηγές της γνώσης δεν κατορθώνουν να συλλάβουν το καθαυτό. Η πρώτη, η αισθητικότητα, περιορίζεται στα δεδομένα των αισθήσεων, που τα διαμορφώνουν ως ένα βαθμό οι καθαρές εποπτείες του χώρου και του χρόνου. Η δεύτερη, η διάνοια, κι αυτή μένει μέσα στον αισθητό κόσμο των φαινομένων. Καμιά από τις δύο, διδάσκει ο Καντ, δεν ξεπερνά το φράγμα για να μπορέσει να προσπελάσει στον κόσμο των νοουμένων. Όλη η γνώση που εξετάζει τόσο επίμονα ο φιλόσοφος έχει την αξία της, την «αντικειμενικότητά της», μόνο για τα «εντείθεν». Το θεωρητικό ανθρώπινο πνεύμα περιορίζεται εδώ.

Μήπως, όμως, η τρίτη πηγή, ο θεωρητικός «λόγος» (Vernunft), κατορθώνει κάτι περισσότερο; Η Vernunft είναι η ανώτερη γνωστική δύναμη, και κατά μια ειδικότερη έννοια διαφέρει από τη διάνοια (Verstand). Είναι η ανώτατη γνωστική δύναμη. «Κάθε γνώση μας», λέει ο Καντ, «αρχίζει από τις αισθήσεις (Sinnlichkeit), από εκεί πορεύεται προς τη διάνοια και τελειώνει στο Λόγο». Ο Λόγος έχει ανώτερες συνθετικές ικανότητες. Τις ποικίλες γνώσεις που πετυχαίνει η διάνοια τις συστηματοποιεί με έννοιες σε ανώτερη ενότητα από τα πριν. «Δεν πηγαίνει ποτέ απευθείας στην εμπειρία ή σε κάποιο αντικείμενο, αλλά στη διάνοια για να δώσει με έννοιες ενότητα από τα πριν στις πολλαπλές γνώσεις εκείνης. Αυτή η ενότητα του Λόγου, έτσι μπορεί να λέγεται, είναι άλλης λογής από εκείνη που κατορθώνει η διάνοια» (Kr.d.r.V, B. 359).

Μπορεί, όμως, αυτός ο Λόγος να συλλάβει το απόλυτο; Δεν μπορεί, αλλά κάνει κάτι άλλο: μας προβάλλει τις ιδέες, δηλαδή γενικότερες αρχές που αναφέρονται στα νοούμενα και όχι στα φαινόμενα. Με τις ιδέες, αν δεν γινώσκουμε, μπορούμε όμως να σκεπτόμαστε αυτά τα απόλυτα. Οι ιδέες είναι σαν κατευθυντήριες γραμμές προς το «εκείθεν», είναι αρ-

χές ρυθμιστικές, όχι συστατικές. Ο Λόγος ρυθμίζει τη δραστηριότητα της διάνοιας, την κατευθύνει προς τον υπερβατικό κόσμο. Επιτρέπει να σκεφτούμε όλα τα κοσμικά φαινόμενα σαν μια ενότητα, «τον κόσμο σαν όλο», ή ακόμα να στοχαστούμε το «θεό» σαν ενότητα όλης της πραγματικότητας. «Να στοχαστούμε» όχι και να γνωρίσουμε, όπως γνωρίζουμε τα διάφορα φαινόμενα που αισθανόμαστε και τα συλλαμβάνουμε με τις κατηγορίες της διάνοιας. Άρα αποκλείεται κάθε θεωρητική γνώση.

Το ανθρώπινο πνεύμα, όμως, ζητεί να ολοκληρώσει τη γνώση του, τείνει προς το όλο, προς το τέρμα, εκεί που δεν υπάρχει τίποτε παραπέρα. Ζητούμε να γνωρίσουμε αυτό το απόλυτο όλο, μα δεν τα καταφέρνουμε. Γιατί δεν μπορούμε να έχουμε την εποπτεία του, να εφαρμόσουμε κατηγορίες. Ο κόσμος στο όλο του είναι «ιδέα», δεν είναι κάτι το εμπειρικά δεδομένο, είναι άπειρος, δεν μπορεί να είναι φαινόμενο, δεν είναι αισθητός, είναι νοούμενο. Κι όμως, το ανθρώπινο πνεύμα τον στοχάζεται. Έτσι, αυτό το όλο είναι ένα «αίτημα» (Postulatum) για το λόγο. Το ίδιο ισχύει και για τις ιδέες της ψυχής και του Θεού.

Κι όμως, δογματικοί φιλόσοφοι, μας λέει ο Καντ, στηριζόμενοι στις αρχές της διάνοιας που ισχύουν μόνο για τον κόσμο των φαινομένων, προσπαθούν να αποδείξουν θεωρητικά, με λογικά επιχειρήματα, την αθανασία της ψυχής, τον κόσμο ως όλο ή ακόμα την πραγματική ύπαρξη του Θεού. Όταν ο λόγος θέλει να εξιχνιάσει τα απόλυτα, πέφτει σε κραυγαλέες αντινομίες. Το συμπέρασμα είναι ότι ούτε η διάνοια ούτε ο λόγος μπορούν να μας γνωρίσουν τα απόλυτα καθαυτά. Δεν μπορούν να τα αποδείξουν θεωρητικά, μα δεν μπορούν και να τα αμφισβητήσουν.

Αυτό που δεν κατορθώνει ο θεωρητικός Λόγος μετατίθεται από τον Καντ στον πρακτικό Λόγο, την praktische Vernunft, που κινείται στην ηθική περιοχή. Εδώ προσπαθεί να περσιώσει την ελευθερία. Έτσι, όλο το καταπληκτικό οικοδόμημα της *Κριτικής του Καθαρού Λόγου* καταλήγει στο πέραςμα στο πεδίο της πίστης, της μυστικιστικής σύλληψης του υπερβατικού. Όπως γράφει ο ίδιος ο Καντ στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης του έργου του: «Έπρεπε να άρω τη γνώση για νά κάμω θέση στην πίστη» (σελ. 30).

Ο Καντ προσπαθεί να δείξει, μας λέει ο Ιμβριώτης, ότι η απόλυτη ελευθερία, που είναι απαραίτητη στην ηθική πράξη, αν δεν προβάλλει μέσα σε τούτο τον κόσμο, τον κόσμο των φαινομένων, που επικρατεί παντού αιτιατός καθορισμός, υπάρχει μέσα στον άλλο, τον υπερβατικό. Ο ηθικός νόμος που μας επιβάλλεται, το χρέος που νιώθουμε στη συνειδήσή μας να ακολουθήσουμε την κατηγορική προσταγή, είναι μια ένδειξη που μας κάνει να πιστεύουμε στην ελευθερία μέσα στον υπερβατικό κόσμο.

Ο άνθρωπος για τον Καντ έχει μια διπλή φύση. Αυτός, από το ένα μέρος, είναι φαινόμενο, όπως όλα μέσα στον αισθητό κόσμο, μα από το άλλο μέρος είναι νοούμενο. Είναι ένα «εμπειρικό, φυσιολογικό και ψυχικό εγώ», μα είναι και ένα «καθαυτό εγώ». Το πρώτο ανήκει στο φυσικό κόσμο, το δεύτερο έχει νοητό χαρακτήρα και είναι ανεξάρτητο από την αισθητικότητα και τις μορφές της διάνοιας. Κι όμως, το δεύτερο εγώ επενεργεί ως ελεύθερη αιτία πάνω στο πρώτο. Με άλλα λόγια, ο άνθρωπος ως νοούμενο δεν υπόκειται σε αιτιατικούς καθορισμούς κι ενεργεί ολωσδιόλου ελεύθερα ως φαινόμενο, όμως, είναι αιτιοκρατούμενος. Όταν το πρώτο επιβάλλεται στο δεύτερο, τότε προβάλλει η ελεύθερη ηθική πράξη. Μ' αυτόν τον τρόπο, όπως νομίζει ο Καντ, εξασφαλίζεται η ελεύθερη ηθική βούληση του ανθρώπου, γιατί πηγή της έχει την απόλυτη ελευθερία του άλλου κόσμου.

Ο Καντ πραγματεύεται στην *Κριτική του Καθαρού Λόγου* την ανθρώπινη γνώση και στην *Κριτική του Πρακτικού Λόγου* την ηθική βούληση και πράξη. Ανάμεσα στα δυο έργα παρουσιάζεται ασυμφωνία, μας λέει ο Ιμβριώτης. Ο θεωρητικός λόγος περιορίζεται στα φαινόμενα, αλλά δεν μπορεί να ξεπεράσει το φράγμα τους. Ο πρακτικός λόγος, όμως, κατορθώνει να προσπελάσει τα απόλυτα από έναν άλλο δρόμο, από την πίστη.

Ο Καντ συναισθάνεται το διχασμό και θέλει να ενοποιήσει, να βρει κάτι το ενδιάμεσο, που συνδέει. Στο έργο του *Κριτική της κριτικής δύναμης* (*Kritik der Urteilskraft*-1790) επιχειρεί τη σύνδεση. Εδώ μελετά φαινόμενα καλαισθητικά, τις κατηγορίες του ωραίου, του υψηλού, την καλλιτεχνική μεγαλοφυΐα ως δημιουργική δύναμη, και έπειτα ερευνά τη σκοπιμότητα, ιδιαίτερα στη φύση.

Στην περιοχή της Αισθητικής, εκείνο που προβάλλεται δεν είναι καμιά θεωρητική γνώση, αλλά πρόκειται για το συναίσθημα ευαρέσκειας ή απαρέσκειας του υποκειμένου. Σε όλη την καντιανή αντίληψη του Ωραίου, μας λέει ο Ιμβριώτης, προβάλλουν ο φορμαλισμός και ο απριωρισμός. Το ίδιο ισχύει και για την κατηγορία του Υψηλού, που προκαλεί την εντύπωση του απείρου. Καθετί το υψηλό προβάλλει σαν απεριορίστη δύναμη (ο ουρανός, τα μαθηματικά, ένας κεραυνός).

Μετά τη μελέτη του ωραίου και του υψηλού, ο Καντ προχωρεί στο ζήτημα της σκοπιμότητας μέσα στη φύση. Στον οργανικό κόσμο, στους ζωντανούς οργανισμούς δεν μπορεί κανείς να κάνει αλλιώς, παρά να αναγνωρίζει την ύπαρξη σκοπών. Άραγε τέτοια άποψη επιβάλλεται και για την ανόργανη φύση, για ολόκληρο τον κόσμο; Στον ανόργανο κόσμο συναντούμε πάμπολλα φαινόμενα που εναντιώνονται στην τελεολογική θεώρηση. Η επισημηνή δεν βεβαιώνει εδώ τη σκοπιμότητα. Μολαταύτα, το ανθρώπινο πνεύμα έχει την απαίτηση να ξεπεράσει τη φυσική αιτιοκρατία και να ατενίσει τον κόσμο στο όλο του από μια ανώτερη σκοπιά, και να ολοκληρώσει την τελεολογική όρασή του. Δεν θα πρόκειται, βέβαια, τότε για θεωρητική γνώση αλλά για μια ιδέα ενός ενιαίου όλου. Ο σκοπός ως ιδέα είναι ρυθμιστικός, όχι συστατικός, μόνο ρυθμίζει —δηλαδή μπορούμε να αντικρίσουμε ολόκληρο τον κόσμο σαν να υπάρχει σ' αυτόν σκοπός. Αντίθετα από τον Αριστοτέλη, που έθετε τους σκοπούς μέσα στα ίδια τα πράγματα, η σκοπιμότητα εδώ είναι μόνο μια ρυθμιστική αρχή και τίποτε περισσότερο.

Το πραγματικό είναι ότι δεν παρατηρούμε κανένα σκοπό σε ολόκληρη τη φύση. Στον άνθρωπο, βέβαια, τον συναντάμε ολοφάνερο, αυτός θέτει στη διαγωγή του σκοπούς και ενεργεί σύμφωνα μ' αυτούς. Στον οργανικό κόσμο μας φαίνεται ότι δεν μπορούμε να κάνουμε αλλιώς και μεταφέρουμε σ' αυτόν τη σκοπιμότητα που παρατηρούμε στην ανθρώπινη διαγωγή. Αλλά και εδώ, όπως και σε ολόκληρη τη φύση, δεν μπορούμε επιστημονικά να αποδείξουμε τίποτε. Η σκοπιμότητα μένει μόνο ως ιδέα.

Κατά τον Ιμβριώτη, ο Καντ με την έννοια της σκοπιμότητας προσπαθεί να ενοποιήσει τη φιλοσοφία του, να άρει την ασυμφωνία που υπάρχει ανάμεσα στην *Κριτική του Καθαρού Λόγου* και στην *Κριτική του Πρακτικού Λόγου*. Αλλά περιπλέκεται και δεν κατορθώνει να θεμελιώσει τις απόψεις του. Προχωρώντας σε μια γενική αξιολόγηση της φιλοσοφίας του Καντ, ο Ιμβριώτης, στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου του, ανδickνύει με μεγάλη επιμέλεια και μεθοδικότητα τα θετικά στοιχεία της καντιανής σκέψης, που είχε μεγάλη επίδραση στην εποχή της και συνέβαλε στην ανάπτυξη του φιλοσοφικού στοχα-

σμού από τον Χέγκελ μέχρι τον Μαρξ, από τότε ως σήμερα. Σήμερα προβάλλει με ορισμένα διδάγματά της και επιδρά με τα αρνητικά στοιχεία, που της δίνουν και τον κύριο τόνο, όπως είναι ο απριορισμός και ο αγνωστικισμός της. Γεννά βασικές απορίες και αντιφατικότητες. Τέτοια βασική απορία προκαλεί ο χωρισμός του κόσμου σε δυο περιοχές: στα φαινόμενα και στα καθαυτά πράγματα. Μόνο τα πρώτα είναι προσιτά στη γνώση, τα άλλα μένουν και θα μένουν καταρχήν απρόσιτα, είναι τα άγνωστα Χ.

Στις αμφιταλαντεύσεις του Καντ ανάμεσα στον ιδεαλισμό και στον υλισμό βλέπει ο Ιμβριώτης την αιτία των αντιφάσεων της σκέψης του. Για ενίσχυση της άποψης του, παραθέτει ένα σχετικό απόσπασμα του Λένιν από τον *Υλισμό και Εμπειριοκριτισμό*: «Το βασικό χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας του Καντ είναι η συμφιλίωση του υλισμού με τον ιδεαλισμό, ένας συμβιβασμός και μια συναρμογή μέσα σε ένα σύστημα φιλοσοφικών ρευμάτων που είναι διαφορετικά στο είδος τους και αντιφάσκουν το ένα στο άλλο. Όταν ο Καντ παραδέχεται ότι στις παραστάσεις μας αντιστοιχεί κάτι έξω από μας, κάποιο πράγμα καθαυτό, τότε είναι υλιστής. Όταν αυτό το καθαυτό πράγμα το δηλώνει απρόσιτο στη γνώση, υπερβατικό, σαν να βρίσκεται “εκείθεν”, παρουσιάζεται ιδεαλιστής. Όταν ο Καντ αναγνωρίζει τις εμπειρίες και τα αισθήματα σαν τη μόνη πηγή των γνώσεών μας, κατευθύνει τη φιλοσοφία του προς την αισθησιαρχία και πέρα απ’ αυτή, κάτω από ορισμένους όρους, και προς τον υλισμό. Όταν ο Καντ αναγνωρίζει τον απριορισμό του χώρου, του χρόνου, της αιτιότητας κ.λπ., κατευθύνει τη φιλοσοφία του προς τον ιδεαλισμό. Γι’ αυτόν τον αμφίρροπο συμβιβασμό του τον πολέμησαν ανελέητα υλοκρατικοί και οι συνακόλουθοι ιδεοκρατικοί φιλόσοφοι» (*Material. und Empir.*, σελ. 195).

Ο διαλεκτικός υλισμός, συνεχίζει ο Ιμβριώτης, δεν δέχεται το χωρισμό σε φαινόμενα και σε καθαυτό πράγματα, παρά μόνο τη διαφορά ανάμεσα στο γνωστό και σ’ εκείνο που δεν είναι ακόμα γνωστό. Η ιστορία των επιστημών, αλλά και η καθημερινή ζωή, μας διδάσκουν ότι ολοένα το άγνωστο γίνεται γνωστό, τα όρια ανάμεσά τους δεν είναι απόλυτα, μια φορά για πάντα δοσμένα, αλλά εξαρτημένα από τις ιστορικές συνθήκες που βρίσκεται η ανθρωπότητα, από την κάθε φορά πνευματική και υλική ανάπτυξη της. Ολοένα το πράγμα «καθαυτό» γίνεται πράγμα «για μας», δηλαδή γνωστό και χρήσιμο.

Σίγουρα ο Καντ θα απαντούσε εδώ ότι πρόκειται πάλι για φαινόμενα, ότι και το νέο γνωστό υπάγεται στα απριορικά στοιχεία του ανθρώπινου πνεύματος και η επιστήμη όσο και να προχωρεί δεν συναντά τη βαθιά ουσία. Σε τέτοια επίμονη άποψη ο υλισμός, λέει ο Ιμβριώτης, θα αντιτάξει τη «ζέουσα πράξη», που είναι το κριτήριο για την ανθρώπινη γνώση. Στο σημείο αυτό ο Ιμβριώτης κάνει μια μεγάλη παρέχβαση για να δείξει τη σημασία που έχει η πράξη για τη γνώση, είτε ως κριτήριο της αλήθειας είτε ως βάση και κινητήρια δύναμη, κατά τη διαλεκτική υλοκρατική άποψη. Τονίζει ότι η πράξη δεν έχει μόνο τη γνωσιοθεωρητική λειτουργία του κριτηρίου της αλήθειας, αλλά βρίσκεται σε πολλαπλή διαλεκτική σχέση με τη γνώση. Είναι μια κοινωνική λειτουργία που μεταμορφώνει την αντικειμενική πραγματικότητα, είτε αυτή είναι η φύση είτε η κοινωνία. Ακόμη και η πράξη του ατόμου πλαισιώνεται απ’ αυτή, γιατί και αυτό δεν είναι κάτι απομονωμένο, παρά είναι, όπως λέει ο Μαρξ, «ένα σύνολο κοινωνικών σχέσεων».

Μετά την παρέχβαση στην πολλαπλή σπουδαιότητα της πράξης, έρχεται, τελειώνοντας, ο Ιμβριώτης να εξάγει και τα θετικά στοιχεία της φιλοσοφίας του Καντ. Ως πρώτο θετικό

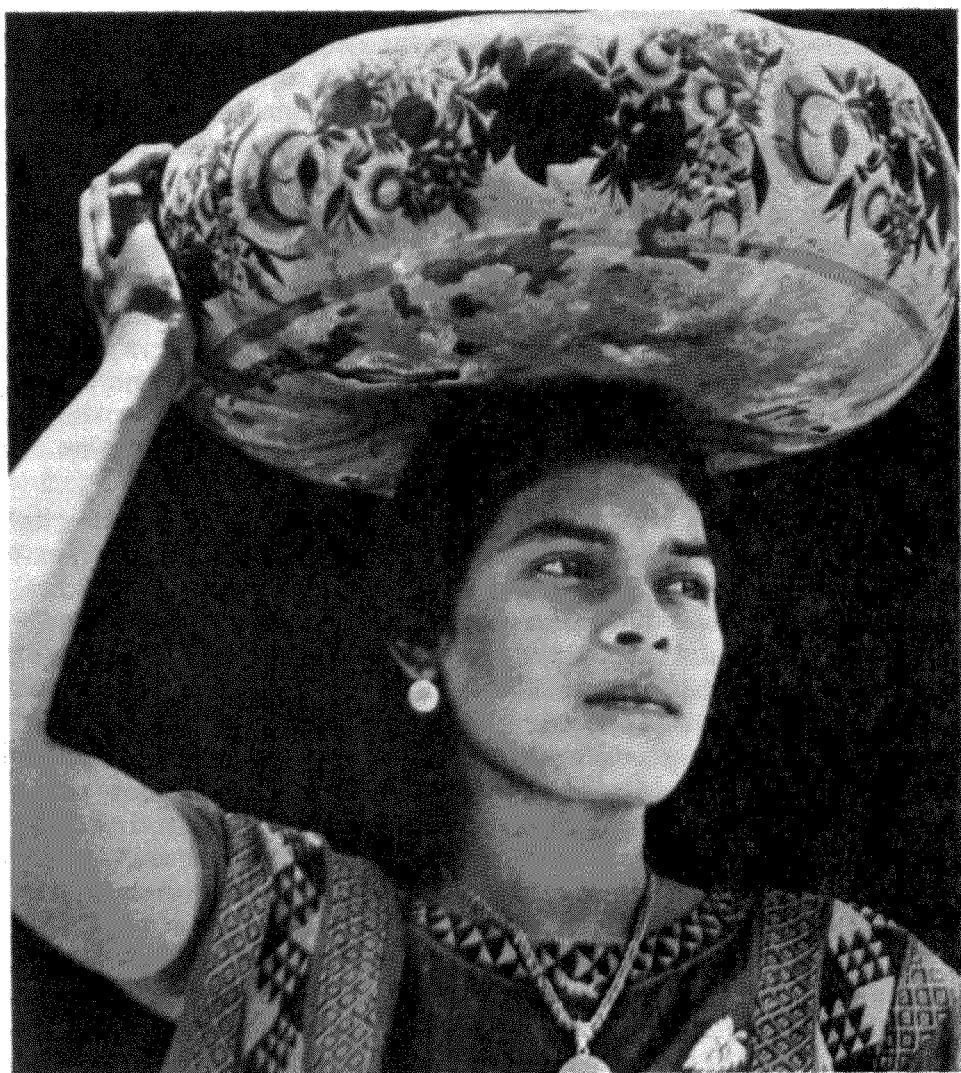
στοιχείο της φιλοσοφίας του Καντ, μας λείπει α) θα πρέπει να θεωρηθεί η αναγνώριση του εξωτερικού κόσμου ως ανεξάρτητου από τη συνείδηση, μ' όλο που νομίζεται απρόσιτος στην ανθρώπινη γνώση· β) δεύτερο, ότι τονίζει την αυτενέργεια του υποκειμένου στη γνώση, όπως κάνει και ο μαρξισμός, αλλά διαφορετικά· γ) τρίτον, θεωρεί αξιοπρόσεκτη την αναγνώριση της εμπειρίας ως απαραίτητης στη γνώση, μ' όλο που μπαίνει σε τάξη από τις απριόρι μορφές, από το χώρο και το χρόνο, από τις κατηγορίες της διάνοιας, από το «Εγώ». δ) Θετικά είναι και μερικά διαλεκτικά στοιχεία που συναντάμε στον Καντ, π.χ. στην αντίληψή του για τον οργανικό ζωντανό κόσμο. ε) Θετικό στοιχείο είναι, τέλος, και η αναγνώριση της προσωπικότητας του ανθρώπου, που δεν πρέπει να λογαριάζεται ποτέ ως ένα μέσο, αλλά πάντοτε ως σκοπός.

Ο Ιμβριώτης καλεί τους μαρξιστές να αναγνωρίζουν και τα θετικά στοιχεία στη φιλοσοφία του Καντ, παρόλο που τα αρνητικά δεσπόζουν μέσα σ' αυτή. Δεν πρέπει να ξεχνούμε, μας λείπει, ότι ο Καντ ανήκει στους κλασικούς του γερμανικού ιδεαλισμού, που έχει θεωρηθεί από το μαρξισμό ως μια από τις πηγές του. Έχουν πει ότι χωρίς τον Καντ δεν θα υπήρχε κανένας Fichte, κανένας Schelling και μάλιστα ο Hegel. Και ο Ένγκελς, που αναφέρεται στον κλασικό γερμανικό ιδεαλισμό, μας λείπει: «Εμείς οι γερμανοί σοσιαλιστές είμαστε περήφανοι που καταγόμαστε όχι μόνο από τον Saint-Simon, τον Fourier και τον Owen, αλλά και από τον Καντ, τον Φίχτε και τον Χέγκελ» (*Η εξέλιξη του σοσιαλισμού από την ουτοπία στην επιστήμη*, Έργα, 19/188).

Όπως φαίνεται και από τη μικρή βιβλιογραφία που παραθέτει ο Ιμβριώτης στο τέλος της μελέτης του για τον Καντ, γνωρίζει τη σχετική γερμανική μαρξιστική βιβλιογραφία της εποχής του για τον Καντ, και αναφέρει τα κυριότερα σχετικά έργα: του W.F. Asmus, της Martina Thom, του Istvan Herman, και τη σχετική αθηρογραφία που δημοσιεύεται στο επίσημο μαρξιστικό περιοδικό φιλοσοφίας της DDR, με τίτλο: «Deutsche Zeitschrift für Philosophie» (Πρόκειται για άρθρα των M. Buhr, F. Richter, V. Wrona, H. Ley, I.S. Narski κ.ά.).

Τέλος, ο Ιμβριώτης, ολοκληρώνοντας την κριτική αποτίμηση της φιλοσοφίας του Καντ, αναφέρεται με συντομία στις ιστορικές συνθήκες που επικρατούσαν εκείνη την εποχή στη Γερμανία, στην πολιτική και οικονομική καθυστέρηση της χώρας, σε σύγκριση με την Αγγλία και τη Γαλλία, όπου οι αντίστοιχες αστικές τάξεις, χειραφετημένες πολιτικά, ήταν ευκολότερο να καθορίζουν το γενικότερο κοινωνικό και ιδεολογικό κλίμα, προβάλλοντας τα πρωτεία στη συγκεκριμένη υλική δραστηριότητα του κοινωνικού ανθρώπου, και δεν ήταν αναγκασμένες να καταφεύγουν όπως ο Καντ στην ηθική σφαίρα.

Ο Ιμβριώτης βλέπει στις κοινωνικοπολιτικές ιδέες του Καντ πολλές συνέπειες και την κλίση του προς τους συμβιβασμούς. Ο Καντ θέλει την κοινωνική μεταρρύθμιση, αλλά φοβάται την επανάσταση και συμβιβάζεται με το κατεστημένο, όσο γίνεται, με τους καθιερωμένους θεσμούς. Προβάλλει την πολιτική ισοότητα, αλλά με το τυπικό νόμμά της. Ως ανθρωπιστής, καταδικάζει τον πόλεμο και κηρύττει την ειρήνη ανάμεσα σε όλους τους λαούς (*Zum ewigen Frieden*, 1795). Ασχολείται με τη θρησκεία, με το δίκαιο και με άλλα βασικά ζητήματα. Πάντως, όπως τονίζει ο Ιμβριώτης, ο Καντ παρουσίασε μια θαυμαστή πνευματική δραστηριότητα και «μπορούμε να πούμε ότι και σήμερα επιδρά στο φιλοσοφικό στοχασμό των ανθρώπων, τόσο με τα αρνητικά όσο και με τα θετικά στοιχεία της φιλοσοφίας του».

Γυναίκα από την Τεχουαντέκ, Τ.Μ., 1929